

7. TEBLİĞ

HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE DÖNEMİ FAALİYETLERİ

İsmail YİĞİT♦

Hicretin Getirdikleri

Hiz. Peygamber, Mekke döneminde, mü'minleri, itikâdi ve ahlâkî bakımlardan eğiterek onlarda gerçek Müslüman kimliğinin oluşmasını sağlamış ve hayatın bütün yönlerini kuşatan İslâm medeniyetini kurmaya hazır hâle getirmişti.¹ Nitekim onlar, kazandıkları bu yeni şahsiyetlerini, inançları uğrunda mallarını, mülklerini, yakınlarını ve vatanlarını terk edip bu uğurda ölümü de göze alarak Medine'ye hicret etmek sûretiyle gösterdiler. Onların bu eylemi, Hiz. Peygamber'in Mekke'de ashâbını eğitip yetiştirmedeki üstün başarısını açıkça ortaya koymuştu.²

Medineli Müslümanlar da, İkinci Akabe görüşmesinde, başlarına gelebilecek her türlü tehlikeyi göze alıp, Hiz. Peygamber ve Mekkeli kardeşlerini şehirlerine davet etmekle, aynı ihlâs ve kararlılığı açıkça göstermişlerdi. Dolayısıyla Medine'ye hicretin ardından, Hiz. Peygamber'in etrafında, Allah'ın ve Rasülü'nün emirlerini hakkıyla yaşamaya ve bu uğurda kendilerine verilecek her türlü emri ve yükümlülüğü yerine getirmeye ehil bir toplu-

♦ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Abdüşşâî Ğuneym, "Ba'zu mukavvemâti'l-hadâriyye ve nuzumu'l-hukmî'l-İslâmiyye", el-Mu'temeru'l-âlemî es-sâlis li's-Sire ve's-sünneti'n-nebeviyye, *el-Bühûs ve'd-dirâsât*, Beyrut-Sayda 1981-1401, I, 308.

² Ekrem Ziya el-Ömerî, "Müctemeu'l -Medîne kable'l-hicre ve ba'dehâ", el-Mu'temeru'l-âlemî es-sâlis li's-Sire ve's-sünneti'n-nebeviyye, *el-Bühûs ve'd-dirâsât*, VI, Beyrut-Sayda 1981-1401, VI, 367.

luk bir araya gelmişti. Hz. Peygamber, Allah'ın lütfuyla birbiriyle kenetlenen bu cemaatle birlikte, insanlık tarihinin sevgi, kardeşlik, dayanışma ve adalet temelleri üzerine oturan en yüksek medeniyetini kurarak tarihin akışını değiştirebilirdi. Nitekim öyle de oldu, sadece on yıl süren Medine döneminde, bu medeniyetin temelleri atıldı. Hz. Peygamber, bu kısa süre içinde tarihin akışını değiştiren en büyük inkılâbı gerçekleştirdi.

Hicretle birlikte, gerek İslâm'ın evrensel boyutta tebliği gerekse Müslümanların barış ve güvenlik içinde yaşama imkânına kavuşması için siyasî hâkimiyetin zarureti ortaya çıkmıştı. Çünkü İslâm dininin bütün yönleriyle yaşanabilmesi için, Hz. Peygamber'in tek söz sahibi olduğu bağımsız bir ülke gerekiyordu. Kişisel ve sosyal hayatın bütün yönlerini kuşatan İslâm'ın tam anlamıyla hayata geçirilmesi ve gerçek İslâm medeniyetinin kurulması ancak böyle bir ülkede gerçekleşebilirdi.³ Dolayısıyla Hz. Peygamber, nübüvvet görevi ve dinî rehberliği yanında, hicretin ardından kuruluş hâlindeki bir devletin başkanlığı görevini üstlendi. Medine'de bir araya gelen müminler topluluğu için hem dinin uygulamaya ilişkin yönünün düzenlenip sistemleştirilmesi, hem de siyasî ve hukukî yapının oluşturulması süreci başladı. Bundan itibaren Hz. Peygamber, bir taraftan kendisine vahyedilen âyetleri tebliğ etmek, gerekli açıklama ve izahlarda bulunmak, dinî ve ahlâkî kuralların uygulanmasında ashâbına örnek olmak sûretiyle peygamberlik görevini yürütürken, bir taraftan da yasama, yargı ve askerî yetkiye sahip bir devlet başkanı olarak çalışmaya başladı. Medine Dönemi, Hz. Peygamber'in hicrî on birinci yılın Rebiülevvel ayında vefatına kadar on yıl sürdü. Bu dönem, Mekke döneminde atılan köklü ve sağlam temellerin tamamlanması açısından, itikâdî, hukukî, siyasî, iktisadî ve içtimâî bakımlardan genişleme ve gelişmelerin gerçekleştirildiği bir dönem oldu.

Tebliğimizde, Hz. Peygamber'in Medine'deki faaliyetlerini, siyer kitaplarında incelenen siyasî, askerî ve diplomatik faaliyetleri çerçevesinde ele almaya çalışacağız. Böyle bir sınır çizmiş olsak da, onlarca cilt eseri dolduracak genişlikte olan bu konuların, bir tebliğ çerçevesinde ele alınmanın zorluğu açıktır. Ancak Hz. Peygamber'in hayatının her bir dönemini, bir tebliğ ko-

³ Ekrem Ziya el-Ömerî, agm, VI, 369.

nusu olarak belirleyen düzenleme heyetinin Medine dönemi hakkında da tek bir tebliğ düşünmesini, bu döneme genel bir bakış yapılmasının istendiği şeklinde anlayıp bu zorluğu göze aldık. Neticede Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki başlıca faaliyetlerini, olabildiğince dar bir çerçevede, ancak maksadı ifade etmeye yeterli olacak bir ölçüde hazırlamaya çalıştık.

1. Mescid-i Nebevî'nin İnşa Edilmesi

Hz. Peygamber'in Medine'deki ilk faaliyetlerinden biri, beş vakit namazın birlikte kılınacağı, tebliğ, eğitim-öğretim görevlerini yürüteceği ve idarî merkez olarak kullanacağı bir mescid yaptırmak oldu. Medîne'ye geldikten hemen sonra Medîne'ye geldiği gün devesinin ilk kez çöktüğü arsa üzerinde kendisine nisbetle isimlendirilen Mescid-i Nebevî'yi yaptırdı. Bundan itibaren mescid şehrin gündelik hayatının merkezini oluşturdu. Hz. Peygamber, risâlet vazifesinin bütün gereklerini mescid ve ona bitişik olan evinde yerine getiriyor ve yeni nâzil olan Kur'ân âyetlerini burada tebliğ ediyordu. Mescid, Cuma namazı ve beş vakit namazın kılınması, irşad ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinin yanı sıra, bütün resmî faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir mekândı. Hz. Peygamber'in devlet başkanı olması dolayısıyla siyasetin, muallimlik vasfı sebebiyle eğitimin, ordu kumandanı olarak askerî teşkilâtın, kadılık vasfıyla adalet teşkilâtının merkezi durumundaydı. Rasûl-i Ekrem, çeşitli Arap kabilelerine mensup elçi heyetlerini mescidde kabul ediyor, bazı heyetleri mescidin içerisinde kurulan çadırlarda ağırılıyordu.⁴ Mescid-i Nebevî'nin arka kısmında kimsesiz Müslümanlar ve onlarla birlikte ilim tahsil etmek isteyen sahâbîlerin barınması için Suffe denilen bir sundurma yapılmıştı. Suffe bir okul ve yatılı talebe yurdu olmanın yanında, ayrıca misafirhane ve sosyal yardım mahalli olarak kullanılıyordu. Hz. Peygamber, inşaatın bitirilmesinin ardından Mescid'in hemen bitişiğine kendisi için yapılan evine taşındı. Zamanının çoğunu Mescid'de geçiriyordu.

4. Nebi Bozkurt, "Mescid", *DİA*, XXIX, 288.

Ensâr ve Muhâcirîn Arasında Kardeşlik Kurulması

Medine’de aciliyet arz eden ilk problem Mekke’den gelen muhacirlerin yerleştirilmesi ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasıydı. Medine’ye hicret kararının alındığı İkinci Akabe Biati görüşmelerinde Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber’i Medine’ye davet ederek, kendisini, canlarını, mallarını ve ailelerini korudukları gibi koruyacaklarına, her hâlükarda kendisine itâat edip her türlü yardımı yapacaklarına ve hiç kimseden çekinmeksizin hak yolda yürüyeceklerine söz vermişlerdi. Bu sözleri onunla birlikte şehirlerine gelecek Mekkeli din kardeşleri için de geçerliydi. Nitekim bütün mallarını Mekke’de bırakıp kendilerine sığınan muhâcir kardeşlerini, ilk günlerden itibaren sıcak bir şekilde karşıladılar ve evlerinde misafir ederek, her türlü ihtiyaçlarını teminde yardımcı olmaya çalıştılar.

Sevgili Peygamberimiz, Müslümanların iki kanadı arasındaki kardeşlik ve dayanışmayı, bir sözleşmeyle resmîleştirmeyi gerekli görmüştü. Muhâcirlerin yerleşim ve geçim meselesini kesin bir şekilde çözmenin yanı sıra, onların üzerindeki gurbet havasını giderip Medineli kardeşleriyle birbirlerine ısınmalarını sağlamak istiyordu. Bu maksatla hicrî birinci yılın ortalarında iki tarafın aile reisleriyle yaptığı toplantıda, muhâcir aile reislerinden her birini, Medineli aile reislerinden birine kardeş tayin ederek aralarında kardeşlik sözleşmesi (muâhât) yaptı. Bu sözleşme, Medineli aile reislerinin, kendilerine kardeş tayin edilen muhâcir ve aile fertlerini evlerine götürerek evlerini onlarla paylaşmalarını ve geçimlerini teminde onlara yardımcı olmalarını gerektiriyordu. Sözleşmenin son derece önemli bir şartı da kardeşlerin birbirlerinin mirasçısı kabul edilmesiydi. Mirasçılık hükmü, Bedir gazvesinden sonraki günlerde muhâcirlerin meslek ve ev sahibi olmaları ve geçim sıkıntısından kurtulmaları üzerine, Enfâl sûresinin 75. âyetiyle kaldırıldı. Hz. Peygamber ve diğer muhacirlere yaptıkları destek ve yardımla destanlaşan ensârın, bundan daha fazlasını vermeye hazır olduğu da bilinmektedir. Nitekim onlardan bir grup, aynı günlerde Hz. Peygamber’e gelecek, hurma bahçelerini muhâcir kardeşleriyle aralarında paylaşmasını teklif etmişlerdi. Ancak Efendimiz, onlara hurmalıkların mülkiyetinin kendilerinde kalmasının daha uygun olduğunu, hurmalıkların bakımını birlikte

yapıp mahsulü aralarında paylaşmalarının yeterli olacağını söyledi.⁵ Bu da yetmedi onlar, Hz. Peygamber'den evlerini kendilerinden alıp muhacirlere vermesini istediler. Onlara hayır duada bulunan Rasûlullah, bu tekliflerini de kabul etmedi. Muhacirler için, ensârın bağışladığı veya sahibi olmayan arsalarda evler yaptırdı.⁶

Rasûl-i Ekrem, kardeşlik bağı kurmak sûretiyle, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, aynı zamanda, önceden mevcut olan kabile esasına bağlı kardeşlik anlayışının yerine din kardeşliği anlayışının geçmesini de sağlamıştı. Böylece temeli inanç birliği olan bir toplum oluşturmanın en önemli adımını atmış oldu. Kabile düşmanlıklarını, sosyal adaletsizlikleri ve doğuştan var olduğu kabul edilen üstünlük kavramını ortadan kaldırdı; fertleri birbirinden ayıran engelleri yıkıp kardeşlik, dayanışma ve sevgi esasına dayanan bir toplum meydana getirdi. Ensâr ve muhâcirler arasında yaşanan ve bütün inananlar için örnek alınması gereken kardeşlik ve dostluk, Allah Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de müteaddit defalar övülmüştür. İlgili âyetlerden birinde şöyle denilmektedir: "İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenlerle bunları barındırıp yardım elini uzatanlar, işte onlar birbirlerinin gerçek dostlarıdır"⁷

Bir diğer âyette ise, Medineli Müslümanların kendilerinin ihtiyacı olduğu hâlde, önce muhâcir kardeşlerinin ihtiyaçlarını giderdiklerine işaret edilmekte ve bu emsâlsiz fazilet anlayışı şu ölümsüz sözlerle belgelenmiş bulunmaktadır: "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenlere sevgi beslerler. Onlara verilen şeylerden dolayı, nefislerinde bir sıkıntı duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa da, muhâcir kardeşlerini kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin hırsından korunursa, işte onlar, azaptan kurtulanlardır"⁸

Onların arasında yaşanan sevgi ve kardeşlik, Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın dünya hazineleriyle elde edilemeyecek büyük bir yardım ve lütfu olarak açıklanmıştır: "Seni ve mü'minleri yardımıyla destekleyen ve onların

5. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 3.

6. Belazürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (nşr. Muhammed Hamîdullah), I, 270

7. Enfâl sûresi 8/71.

8. Haşr sûresi 59/9.

kalplerini birbirine ısındıran O'dur. Eğer sen yeryüzündeki her şeyi harca saydın da onların gönüllerini birbirlerine karşı ısındıramazdın. Fakat Allah onların gönüllerini birbirine ısındırdı.”⁹

Medineli din kardeşlerinin kendilerine yaptığı bu iyilikleri hakkıyla takdir eden muhacirler de, Ensarî kardeşlerine yük olmamak için, ihtiyaçlarını karşılama yolunda bütün samimiyet ve gayretleriyle çalışmaya başladılar. Onların bu iyiliklerini dillerinden düşürmezlerdi. Hz. Peygamber'e, "Ya Rasûlallah! Az olan şeyi eşit paylaşma ve çok olan şeyden cömertçe harcama hususunda misafiri olduğumuz kavmin bir benzerini görmedik. Her türlü ihtiyaçlarımızın karşılanmasında bize fazlasıyla yetiyorlar. O kadar ki, sevâbın tamamın onların kazanmasından korktuk" demişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Hayır, siz de onları övüyor ve yaptıklarını takdirle karşılıyorsunuz. Onlar için Allah'a dua ediyorsunuz." buyurdu.¹⁰ Görüldüğü gibi, daha birkaç yıl öncesinde her türlü kötülüğe bulanmış bir hâlde bulunan cahiliye toplumu, Allah Teâlâ'nın lutfuyla dünya tarihinin her türlü insânî değerleri bakımından zirvesini teşkil eden Asr-ı Saâdet toplumuna dönüşmüştü.

Diğer taraftan Allah Teâlâ, hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethedilmesine kadar geçen sürede, Medine dışındaki Müslümanlara Medine'ye hicreti farz kılmıştı. Çünkü müşriklerin baskı ve zulümleri karşısında, dinlerini korumaları zordu. Ayrıca müminlerin bir araya gelerek bir kuvvet oluşturmaları, gerekli durumlarda kendi haklarını müdafaa etmeleri ve saldırgan müşriklere karşı güç kullanmaları gerekiyordu. Medine'de Hz. Peygamber tarafından kurulan İslâm devleti'nin gücünü artırması için daha fazla insana ihtiyacı vardı. Medine'ye hicretin ardından Müslümanlar her türlü tehlikeden kurtulmuş değillerdi. Zira Medine'de Yahûdiler, henüz İslâm'ı kabul etmeyen müşrikler ve Müslüman görünmekle birlikte bütün gayretleri Müslümanlara zarar vermek olan münafıkların sayısı oldukça fazlaydı. Ayrıca Medine etraftan putlara tapmaya devam eden putperest

⁹ Enfâl sûresi 8/62-63.

¹⁰ İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III, 328.

kabileler tarafından kuşatılmış durumdaydı. Daha da önemlisi, Mekke müşrikleri düşmanlıklarını devam ettiriyorlardı.

Durumun hassasiyeti dolayısıyla Allah Teâlâ, Mekke'nin fethine kadar gücü yeten Müslümanlara Medine'ye hicreti farz kılmış, onların müşriklerle birlikte kalmasını yasaklamıştı. İnançları uğrunda, mallarını mülklerini, yakınlarını doğup büyüdükleri ortamı terk edemeyenler için baskı altında olmaları geçerli bir mazeret sayılmamıştı. Hicrete imkânı olduğu hâlde müşriklerin içinde kalanlar, kendilerine zulmedenler diye tanımlanıyordu. İnen âyetlerde cehennem azabı ile tehdit ediliyorlardı:

“İman edip de hicret etmeyerek kendi öz nefislerine zulmeder vaziyette olanların canlarını alırken melekler onlara diyorlardı ki: Ne işte idiniz? Onlar da, Biz bu ülkede, dinin emirlerini uygulayamayan, baskı altında yaşayan kimselerdik. deyince melekler bu defa şöyle dediler: Peki Allah'ın dünyası geniş değil miydi? Siz de orada hicret etseydiniz ya? İşte onların durağı cehennemdir. Ne fena bir dönüş yeridir orası! Ancak her türlü imkândan mahrum ve hicret için yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar. Çünkü bunları Allah'ın affetmesi umulur. Allah gerçekten affı ve merhameti bol olandır.”¹¹

Bu süreçte Medine'ye hicret niyetiyle çıkıp yolda ölenler ise hicret sevabıyla müjdeleniyordu:

“Kim Allah yolunda hicret ederse dünyada gidecek çok yer, genişlik ve bolluk bulur. Kim evinden Allah'a ve Rasûlüne hicret niyetiyle çıkar da yolda ecel gelip kendini yakalarsa o da mükâfatı hak etmiştir ve onu mükâfatlandırma Allah'a aittir. Allah gafur ve rahimdir.”¹²

Allah Teâlâ, hicret edenleri, bundan sonra cihad esnasında öldürülse veya yatağında ölse de pek güzel nimetlere kavuşturacağını bildiriyordu: “Allah, yolunda hicret edenleri, sonra bu uğurda öldürülenleri veya ölenleri ise Allah pek güzel bir tarzda nimetlerine mazhar edecektir.”¹³

¹¹ Nisâ sûresi 4/97-99.

¹² Nisâ sûresi 4/100.

¹³ Hac sûresi 22/58.

Bu süreç hicretin beşinci yılı Şevval ayında yapılan Hendek gazvesine kadar sıkı bir şekilde devam etti. Arap-Yahûdî ittifakının başarısız bir şekilde geriye çekilişleriyle Medine İslâm devletinin savunma gücü ortaya çıkınca, artık Medine'ye gelecek yeni muhacirlere ihtiyaç kalmadı. Hatta nüfusun çokluğu sebebiyle Benî Müzeyne gibi İslâm'ı kabul eden kabilelerin kendi yurtlarında kalmalarına izin verildi. Bazı muhacirlerin tebliğ faaliyetini yürütmek üzere kabilelerine dönmesi teşvik edildi.¹⁴ Hicrî sekizinci yılda Mekk'e'nin fethiyle de, Medine'ye hicret yükümlülüğü kaldırıldı. Ancak dârü'l-küfür'de Müslüman olup dininde fitneye düşürülmekten korkan ve hicrete gücü yetenlerin İslâm ülkesine hicret sorumluluğu devam etmektedir.

Bu hicretle birlikte, Medine'de Kureyşli muhacirlerin yanı sıra başka kabilelerden olan muhacirlerin sayısı arttı. İnanç birliği temeli üzerine kurulan Medine toplumunda, tek ümmet düşüncesi ortaya çıktı. İman birliği Araplar'daki kabilecilik ve diğer bağların üzerinde tutuldu. Çünkü Allah, mü'minlerin birbirlerinin kardeşi olduğunu bildiriyordu: *"Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakınınız ki, size merhamet edilsin"*¹⁵

Bu toplum sevgi ve dayanışma üzerine kurulmuştu. Nitekim mü'minlerin birbirlerine göre durumu Hz. Peygamber tarafından bir vücudun çeşitli uzuvları arasındaki ilişkiye benzetilmiştir:

*"Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta, bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu yüzden uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."*¹⁶

İslâmî öğretinin sevginin kuvvetlendirilmesini ve yayılmasını garantiye alacak kurallar koymuş, mü'minlerin kendileri için sevdiklerini din kardeşleri için de istemelerini gerçek imanın şartlarından biri saymıştı. Nitekim Hz. Peygamber, bu gerçeği şöyle açıklamıştır:

¹⁴ Ekrem Ziya el-Ömerî, *ağm*, VI, 373.

¹⁵ Hucurât sûresi 49/10.

¹⁶ Buhârî, Edeb 27, Müslim, Birr 66.

*“İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de mü'min olmazsınız. Yerine getirdiğinizde birbirinizi seveceğiniz bir yolu size göstereyim mi? Aranızda selamlaşmayı yayınız”*¹⁷. *“Sizden biriniz kendi nefsi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi için de istemedikçe gerçek anlamda mü'min olamaz”*¹⁸.

Buna karşılık müminlerin birbirlerini hor görmesi yasaklanmıştı. Hz. Peygamber, bunu şöyle ifade etmiştir: *“Müslüman kardeşini hor görmesi, bir kişiye kötülük olarak yeter.”*¹⁹

Kardeşlik ve dostluk, inanç temeline bağlanmış, en yakın akrabaları da hî olsalar, mü'minlerle diğer inanç sahipleri arasındaki dostluk yasaklanmıştı: *“Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*²⁰

Buna göre inanç farklılığı, kişinin babası, annesi, oğlu, zevcesi ve aşiretiyle ilişkilerini kesmesini gerektirebiliyordu. Mensuplarının bütün dünyevî menfaat ve sosyal ilişkilerini bir kefeye, Allah sevgisi, peygamber sevgisi ve Allah yolunda mücadeleyi diğer kefeye koyan İslâm,²¹ mü'minleri menfaatleri ve sosyal ilişkilerinin ağır basmasından sakındırıyordu: *“De ki: Eğer babalarımız, oğullarımız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığımız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler, size Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolunda cihaddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”*²²

Medine Sözleşmesi/Anayasası ve İslâm Devleti'nin Temellerinin Atılması

Hicret öncesinde Medîne'de Evs ve Hazreç adını taşıyan iki kardeş Arap kabilesinin yanı sıra Benî Nadîr, Benî Kureyzâ ve Benî Kaynuka adlarını taşıyan üç Yahûdî kabilesi oturuyordu. Bu kabileler birbirinden bağımsız bir

¹⁷ Müslim, İman 93

¹⁸ Buhârî, İman 7; Müslim, İman 71, 72.

¹⁹ Müslim, birr 32.

²⁰ Tevbe sûresi 9/23.

²¹ Ekrem Ziya el-Ömerî, *agm*, VI, 384.

²² Tevbe sûresi 9/24.

şekilde ayrı ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Şehirde merkezi bir otorite, teşkilatlanmış bir devlet yoktu. Evs ve Hazrec kabileleri, kardeş kabile olmalarına rağmen, birbirine düşman hâle gelmiş, aralarında çıkan savaş bir kan davasına dönüşmüş ve iki taraf arasındaki çatışmalar, rivâyetlere göre yüz yirmi yıl devam etmişti. Onları zayıf düşüren savaşlar İslâm dîninin Medîne'ye girişine kadar sürdü.

Hicret sırasında Medîne'de önemli bir potansiyele sahip olan Yahûdiler, Evs ve Hazrec arasındaki mücadelede taraf olarak fitnenin içinde yer alıyorlardı. Hz. Peygamber Medîne'ye geldikten sonra Yahûdileri de İslâm'a çağırıldı; ancak onlardan çok azı Müslüman oldu. Rasûlallah (s.a.v.) muhâcirlerle ensar arasında kardeşlik akdi yaparak, Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirdikten kısa bir süre sonra, Medîne'de yaşayan üç Yahûdî kabilesiyle, kaynaklarda "kitab" ve "sahîfe" gibi adlarla anılan, günümüzde merhum Muhammed Hamîdullah başta olmak üzere²³, bazı ilim adamlarınca yazılı ilk anayasa diye nitelendirilen bir sözleşme imzaladı. Bu antlaşmayla Medîne'de yaşayan Müslümanlar, Yahûdiler ve müşrik veya kâfir olarak kalan Medinelilerin tamamını, tek siyâsî birlik altında topladı. Medine İslâm Devleti'nin temelini oluşturan bu sözleşmede, vatandaş tanımını yapılmış, Müslümanlar ve Yahûdiler olarak iki tarafın hak ve sorumlulukları tesbit edilmiş, devletin sınırları belirlenmiş ve Peygamber Efendimiz şehirde en yüksek otorite olarak kabul edilmişti. Şehrin iç huzurunun sağlanması, dıştan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi ve şehrin savunulması, fertler arasındaki hukukî anlaşmazlıkların çözülmesi ve bazı ekonomik yükümlülüklerde dayanışma gibi hususlar karara bağlanmıştı.

İbn Hişâm'ın eserinde bir bütün hâlinde bize ulaşan ve biri Müslümanların kendi aralarındaki ilişkilerini, diğer Müslümanlarla Yahûdiler arasındaki ilişkileri ele alan iki bölümden oluşan vesikanın önemli maddeleri şöyle özetlenebilir: Antlaşmayı akdeden Müslümanlar ve Medîne Yahûdilerinin diğer milletlerden ayrı, bağımsız bir topluluk (ümme) oldukları ifade edildi (md. 1-2, 25). Savaş durumunda her iki tarafın eşit haklara sahip oldukları belirtildi (md. 15,18, 19). Karşılıklı yardım ve herkese adil davranılması ilke-

²³ *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), Ankara 2003, I, 189.

si doğrultusunda (md. 16), adaletin tevzii ve adli işlerin yürütülmesi yetkisi, topluma ve merkezî otoriteye bırakıldı. Her vatandaş, kendisi ve yakınlarının aleyhine de olsa bu hususta merkezî otoriteye destek vermekle yükümlü kılındı (md. 13). Suçun şahsiliği ilkesinin belirlendiği metinde suçluya sığınma ve himâye hakkı vermek yasaklandı (md. 22). Çıkacak herhangi bir anlaşmazlığın, bu durumda yegâne başvuru makamı olduğu kabul edilen Muhammed (s.a.v.) tarafından çözüleceği belirtildi (md. 23). Müslümanlara, kan diyetleri ve esirlerin kurtuluş fidyeleri gibi ağır borçların ödenmesi hususunda, yakınlarının borçlarını müştereken ödeme yükümlülüğü getirildi (md. 3-2). Savunma ve güvenlik konularında barışın bölünüp parçalanamaz bir özellik taşıdığı (md. 17) ve askerlik hizmetinin herkes için mecburî olduğu kabul edildi (md. 18). Ayrıca o sırada yegâne düşman durumunda olan Kureyş müşriklerinin himâye edilmesi, her iki taraf için de kesinlikle yasaklandı (md. 20, 43). Devletin ülkesi Yesrib/Medine Cevfi olarak tanımlandı. Medine ovası ve vâdisini içine alan bu bölgede kan dökmek ve savaş yapmak yasaklandı (md. 39). Yahûdîlere kendi dinlerinde kalma hakkı/din özgürlüğü tanındı (md. 25). Onlar da kendi başlarına halledemedikleri meselelerde Hz. Peygamber'in hakemliğine başvuracaklardı (md. 42). Anayasa'da ayrıca barış ve savaş konularında, yapılacak barış antlaşmasının ortak kararı gerektirdiği (md. 37, 44, 45), şehrin savunması için müştereken yapılacak savaşlarda her iki tarafın masraflarını kendisinin karşılayacağı (md. 24, 37-38), ancak din yüzünden çıkan savaşlarda iki gruptan birinin diğerine yardım yükümlülüğünün bulunmadığı kararlaştırıldı (md. 45). Yahûdîlerin Müslümanların seferlerine katılması ise Hz. Peygamber'in iznine bağlandı (md. 36).²⁴ Bu arada Rasûl-i Ekrem, Medine'nin sınırlarını tesbit ettirmiş ve bundan sonraki siyasî ve askerî faaliyetler bu sınırlara göre yürütülmüştür.

Bu metnin imzalanmasıyla peygamberlik görevi yanında devlet başkanlığı görevini de üstlenen Hz. Peygamber, farklı kabilelerden oluşan ashâbını tek ümmet hâline getirmiş, onların arasında din kardeşliği temeline oturan mükemmel bir birlik ve beraberlik kurmuştu. Medîne Yahûdîlerini de bu

²⁴ Andlaşmanın metni için bkz. İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I, 501-504; Türkçe tercümesi ve hukuki açıdan değerlendirilmesi için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 188-211.

devletin vatandaşı saymış onlara din özgürlüğü tanımış ve dinleri üzerine yaşamalarını garanti altına almıştı. Ayrıca kişiler ve kişilerle devlet arasındaki temel ilişkileri belirlemiş, umumî sorumluluklar ve hakların dağılımında, Yahûdîlerin sorumluluk ve haklarını da tesbit etmişti.²⁵

Cihad İzninin Verilmesi

Medine döneminin ilk safhasında, bu olumlu gelişmelere karşılık, bazı sıkıntılar mevcuttu. Şehirdeki halkın çoğunluğu İslâm'ı kabul etmişse de içlerinde azımsanmayacak sayıda münafık ortaya çıkmıştı. Kendi semtlerinde yaşayan yahudi kabileleriyle bir sözleşme imzalanmış olsa da, onlar Hz. Peygamber'e olan düşmanlıklarını gizlice devam ettiriyor ve her fırsatta problem çıkarıp ihanete varan davranışlarda bulunuyorlardı. Diğer taraftan, Hz. Peygamber ve arkadaşlarını yurtlarından çıkaran Mekke müşrikleri de düşmanlıklarını sürdürüyordu. Hicret onların düşmanlığını azaltmamış, muhtemelen ileriye dönük endişeleri sebebiyle daha da artırmıştı. Nitekim vakit kaybetmeksizin Medîne Yahûdîlerini, münâfıkları ve Medîne civarında yaşayan puta tapıcı Arap kabilelerini, Müslümanlara karşı tahrik etmeye başladılar. Münâfıkların lideri Abdullah b. Übey ve yandaşlarına mektup yazarak, Hz. Peygamber ve muhacirleri Mekke'den çıkarmalarını istemişler, aksi takdirde savaş için Medine üzerine yürümekle tehdit etmişlerdi.²⁶ Müşrikler, kısa süre sonra Medîne üzerine çeteler göndermeye başladılar. Niyetleri İslâmiyet'i ortadan kaldırmaktı, bunun için savaşı da göze almışlardı.

Hz. Peygamber, onlara bu imkânı vermemek için gerekli gördüğü tedbirleri aldı. Kureyş müşriklerinin tehdidinden korunmak ve onlara karşı Müslümanların gücünü göstermek istedi. Hicretin yedinci ayından itibaren, onların Medine'ye yönelebilecek saldırılarından önceden haberdar olmak ve Mekke kervanlarının Suriye ticaret yollarını kullanmasını engellemek için küçük askerî birlikler (seriyyeler) göndermeye başladı. Hicretin ikinci yılının Safer ayından itibaren de bu birliklerden bazılarını bizzat kendisi komuta etti. Bu seferler sırasında aynı zamanda Medine civarındaki kabilelerle sulh antlaşmaları da yapıyordu.

²⁵ H. İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi* (tr. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş.), I, 136.

²⁶ Ebû Dâvud, el-Harâc ve'l-imâre 23.

İki taraf arasındaki gerginlikler artarak devam ederken, hicretin ikinci yılının başlarında Müslümanlara, kendilerine zulmeden ve onları yurtlarından çıkararak Mekke müşriklerine karşı, silâh kullanma izni veren âyetler nâzil oldu. *“Düşman saldırılarına maruz kalan mü'minlere savaşıma izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir. Şüphesiz ki Allah, mü'minlere yardım etmeye kadir-dir. O mü'minler, sırf Rabbimiz Allah'dır, dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.”*²⁷

Bu âyetlerin inmesiyle birlikte Medine ile Mekke arasında savaş hükümlerinin yürürlükte olduğu bir dönem başladı. İlerleyen safhada, Mekkelilerle işbirliği eden bütün müşriklere ve Ehl-i Kitab'a karşı cihadı emreden âyetlerin inmesiyle cihadın çerçevesi genişledi.

Bedir Gazvesi'nden Hudeybiye Andlaşması'na Gelişmeler

Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında ilk büyük savaş, hicretin ikinci yılı Ramazan ayının 17'sinde (13 Mart 624) Bedir'de yapıldı. Hz. Peygamber ve ordusu, bu savaşta Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen ilâhî yardımlar sayesinde, kendilerinin üç katı olan müşriklere karşı büyük bir zafer kazandılar ve Mekke müşriklerine ilk önemli darbeyi vurdular. Böylece büyük bir askerî güç hâline geldiklerini ispat etmenin yanı sıra, Mekkelilerin Arap kabileleri arasındaki saygınlığını sarstılar. Verilen 14 şehide karşılık Mekke ileri gelenlerinden 70 kişi öldürülmüş, bir o kadarı esir alınmıştı. Bu savaştan kısa bir süre sonra, Medine vesikasını ihlal eden yahudi kabilesi Benî Kaynukâ, antlaşmanın yenilenmesi teklifini de reddedince, Medine'den çıkarıldı.

Bedir'de uğradıkları mağlubiyeti hazmedemeyen Mekke müşrikleri, mağlubiyetin intikamını almak için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Medine üzerine yürüdüler. Hicretin üçüncü yılında Medine yakınındaki Uhud Dağı eteğinde yapılan Uhud Gazvesi'nin son safhasında üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Ancak sağladıkları üstünlüğü zafere çeviremeden geri döndüler.

Hicretin dördüncü yılı, Müslümanların Uhud Gazvesi'nde maruz kaldığı durumu değerlendirmeye kalkışan bazı kabilelerin, Bî'ru Maûne ve Reci

²⁷ Hac sûresi 22/39-40.

olayları gibi Müslümanları hedef alan ihanet ve katliamlarına sahne oldu. Bu arada Medine sözleşmesinin tarafı olan Benî Nadîr Yahûdîleri de Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsünde bulunmuştu. İhanetlerinin bedelini onlar da Kaynuka Yahûdîleri gibi Medine'den çıkarılmakla ödediler (Rebû'l-evvel/Ağustos 625). Hz Peygamber'e olan düşmanlıkları daha da artan Nadîr liderleri, bir Yahûdî yerleşim merkezi olan Hayber'e giderek, Müslümanlara karşı yeni planlar hazırlamaya başladılar.

Benî Nadîr liderleri, hicretin beşinci yılında, Müslümanlardan intikam almak için harekete geçtiler. Önce Mekke'ye giderek, müşriklere Medine'ye karşı bir saldırı düzenleme teklifinde bulundular. Bu teklif, Uhud savaşında işi yarım bıraktığını anlayan Mekke müşrikleri için iyi bir fırsat oldu. İslâm devletini ortadan kaldırmak arzusuyla ittifaka katıldılar. Yahûdî liderler Mekke'den sonra kabile kabile dolaşarak, onları çeşitli vaatlerle, Müslümanlarla yapılacak bir savaşa katılmaya ikna ettiler. Mekkeliler'in öncülüğünde on bin kişilik bir ordu kuran müttefikler, Müslümanlara öldürücü bir darbe vuracaklarından emin bir şekilde Medine üzerine yürüdüler. Ancak onların savaş hazırlığını önceden öğrenen Hz. Peygamber, Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle, Medine'nin düşmanın yaklaşabileceği batı tarafına, bir süvarinin geçmesini engelleyecek genişlik ve derinlikte bir hendek kazdırdı. Üç bin kişilik ordusunu hendeğin iç tarafında Sel' Dağı'nın eteğinde konuşlandırdı.

Hicretin beşinci yılı Şevvâl ayında on bin kişilik büyük orduyla Medine'ye ulaşan Kureyş ve müttefikleri, ilk defa gördükleri hendekle karşılaşınca büyük şaşkınlık yaşadılar. Hendeği geçmek için giriştikleri saldırılarından hiçbir netice almadılar. Her teşebbüslerinde geri püskürtüldüler. Bir ay süren Hendek Gazvesi esnasında Medine'de kalan tek Yahûdî kabilesi Kureyza oğulları da, Medine sözleşmesini bozup Müslümanları arkadan vurmak için ittifaka katılmışlardı. Ancak buna rağmen, müttefikler, hiçbir başarı elde edemediği için geri dönmek zorunda kaldılar. Müslümanlara karşı güçlerini birleştiren küfür ehlinin hiçbir netice alamadan hakir ve zelil bir şekilde geri çekilmek zorunda kalması, Müslümanlar için büyük bir zafer oldu. Kureyş'in itibarına ağır bir darbe vurdu ve kabileler nezdindeki saygınlığını iyice azalttı. Buna karşılık Medine İslâm Devleti'nin saygınlığını artırdı. Hendek Savaşı, Mekkelilerin düzenlediği saldırıların sonu oldu ve

üstünlüğün Müslümanların eline geçmesini sağladı. Nitekim Hz. Peygamber, müttefiklerinin dönmesinin ardından, artık Kureyş müşriklerinin Medine üzerine gelemeyeceğini, taarruz önceliğinin kendilerine geçtiğini haber vermişti.²⁸ Netice olarak Hendek Gazvesi, İslâm'ın yayılması açısından daha elverişli imkânlar ortaya çıkardı ve İslâm'ın yayılışını hızlandırdı. Bu arada Hendek Gazvesi'nde Müslümanlara ihanet eden Benî Kureyza kabilesi de cezalandırıldı ve böylece şehirde hiçbir yahudi kabilesi kalmadı.

Hudeybiye Antlaşması'ndan Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Gelişmeler

Hendek Gazvesi'nden bir yıl sonra Hz. Peygamber, 1500 kişiyle Kâ'be ziyareti için yola çıkmıştı. Ancak onun Mekke'ye doğru gelmekte olduğunu öğrenen Kureyş müşrikleri, Hudeybiye'de Müslümanların yolunu kesip, Mekke'ye girişlerine izin vermeyeceklerini bildirdiler. Kendilerine izin verilmesini sağlaması için elçi olarak Mekke'ye gönderilen Hz. Osman'ın Mekkeliler tarafından öldürüldüğü şayiası üzerine, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından ölümüne kadar savaşmak şartıyla biat alması (Bey'atü'r-rıdvân), Kureyş'i bir sulha mecbur etti. İki taraf arasında imzalanan Hudeybiye Andlaşması, ilk bakışta bazı şartları Müslümanların aleyhine görünse de, Müslümanlar için büyük bir zafer oldu. Çünkü, Mekke müşrikleri, bu andlaşmayla İslâm Devleti'ni resmen tanımışlardı. Putperest Arap kabileleri üzerindeki dînî, siyâsî ve ticarî nüfuzunu, kısmen devam ettiren Kureyş'in Medine İslâm Devleti'ni tanınması, bu kabilelerin tavrını da etkiledi. Onlardan bazıları, bu sulhun yapılmasından itibaren Rasûlallah'a siyâsî heyetler göndermeye başladılar. Hudeybiye Andlaşması'ndan itibaren İslâm'ın yayılışı oldukça hızlanmıştı. Hatta Hudeybiye'den sonraki iki yıl içinde İslâm'a girenlerin sayısının, önceki 19 yılda girenlerin sayısını aştığı söylenmektedir.²⁹ Diğer yandan bu sulh sayesinde Mekkeliler'den emin olan Hz. Peygamber, tebliğ faaliyetini rahat bir şekilde sürdürmeye başladı. Bizans ve İran hükümdarları başta olmak üzere, komşu hükümdar ve emirleri İslâm'a

²⁸ İbn Hişam, II, 254.

²⁹ İbnü'l-Esir, II, 205.

dâvet fırsatını buldu. Elçileri vasıtasıyla onlara mektup göndererek her birini İslâm'a çağırdı.

Mekke ile başlatılan sulh, Hz. Peygamber'e diğer düşmanlarıyla daha rahat uğraşma imkânını da sağlamıştı. Nitekim Hudeybiye dönüşünden bir süre sonra, Müslümanlara karşı düşmanca tavır içinde olan ve Medîne'ye baskın maksadıyla müttefikler bulmaya çalışan Hayber Yahûdilerinin üzerine gitti. Hayber'i fethederek bu tehlikeden de kurtuldu.

Hz. Peygamber, hicretin sekizinci yılında, Busrâ valisine gönderdiği elçisini öldüren Mûte valisinin üzerine 3.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bu ordu, bölgedeki Hıristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı mevcudu yüzünü aşan büyük Bizans ordusuyla yaptığı Mute Savaşı'ndan, başarıyla döndü. Aynı yıl içinde Mekke müşrikleri Hudeybiye Antlaşması'nı bozdular. Bunu bir savaş sebebi sayan Hz. Peygamber, Mekke fethine karar verdi. Mekkelilerin savaşa hazırlanmasına fırsat vermemek için, sefer hazırlıklarını son derece gizli yürüttü. Hatta Mekke'ye çok yakın bir noktaya geldiği hâlde Mekkelilerin İslâm ordusundan haberi olmamıştı. Maksadı Mekke'ye kan dökmeden girmekti. Nitekim bunu başardı. Mekke'ye giriş sırasında dört kola ayırdığı ordusundan, sadece Halid b. Velid'in kumandasındaki birliklere yapılan saldırı yüzünden çıkan küçük bir çatışma hariç bunu gerçekleştirdi. Açıktan davetin başladığı günlerden itibaren kendisine ve arkadaşlarına her türlü kötülüğü yapmış olan Mekkeliler, kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı. Hz. Peygamber, o sırada Mekkeliler'e istediği her cezayı verebilecek durumdaydı. Ancak o, intikam almayı veya cezalandırmayı aklından bile geçirmede ve "Haydi gidiniz, hepiniz serbestsiniz" diyerek onları affettiğini açıkladı. Dolayısıyla fetih günü intikam günü değil, bir af bir bağışlama günü oldu. Hz. Peygamber, bu asil davranışıyla, 18 yıllık azılı düşmana, İslâm'ın ruhunu en iyi şekilde göstermişti. Çok geç de olsa gerçeği anlayan Mekkelilerin tamamına yakını o gün itibarıyla iman ederek İslâm ümmetine katıldı. Hz. Peygamber, henüz iman etmeye hazır olmadığını söyleyip mühlet isteyenlere de bu imkânı vermişti.

Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethi ve Kureyş müşriklerinin İslâmiyet'i kabulüyle, İslâm Devleti, yarımadanın en büyük devleti hâline gelmişti. Ancak fetih ordusunun henüz Mekke'den ayrılmadığı bugünlerde, sıranın kendilerine geldiğini düşünen Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin savaş

hazırlığı yaptığı duyuldu. Onlara saldırı fırsatı vermek istemeyen Hz. Peygamber, ordusuyla birlikte onların üzerine gitti. Huneyn gazvesinde Hevâzin ve Sakîf kabilelerine karşı kesin bir zafer kazandı. Bu savaşta ele geçirilen Hevâzin esirlerini karşılıksız serbest bırakarak onların da İslâm'a girmesine zemin hazırladı.

Rasûl-i Ekrem, bu arada Arabistan dışındaki devletlerden gelen tehditlere karşı da tedbir alıyordu. Nitekim son seferi olan Tebük seferini, bu amaçla düzenlenmişti. Hicretin dokuzuncu yılında zamanın en büyük devleti olan Bizans'a karşı düzenlenen bu seferin sebebi Bizans ordusunun Medine üzerine saldırı için hazırlık yaptığının duyulmasıydı. Hz. Peygamber, yaz ayının en sıcak günleri ve kıtlığın yaşandığı son derece zor şartlar altında, ordunun teçhizi için yürütülen başarılı kampanya sayesinde 30.000 kişilik bir ordu hazırladı. Büyük ordusunun başında Bizans sınırına doğru yürüdü. Medîne'nin kuzeyinde, Suriye ticaret yolu üzerinde, Medine'ye 700 km. uzaklıktaki Tebük'e kadar gelerek 20 gün civarında Bizans ordusunu bekledi. Orada kaldığı bu süre içinde, Eyle, Cerbâ ve Ezruh gibi merkezlerin yerel yöneticileriyle andlaşmalar yaptı. Hıristiyan veya Yahûdî olan bu idareciler, Tebük seferinin hazırlıkları sırasında inmiş olan Tevbe sûresindeki cizye âyeti (âyet 29) hükmünce, cizye vergisini ödemek şartıyla İslâm devletinin hâkimiyetini tanıdılar. Duyulan saldırı haberinin asılsız olduğu anlaşılıp karşısına çıkan olmayınca Hz. Peygamber ordusuyla geri döndü. Tebük Gazvesi'nde herhangi bir çatışma yaşanmamakla birlikte, Bizans sınırlarına kadar gelerek devletinin gücünü bütün dünyaya ispat etmişti. Tebük Seferi, Müslümanların kendi sınırlarını düşmanlardan koruma hususundaki irade ve azimlerini ortaya koymasına yanında, Bizans'a ve Arap Yarımadası çevresindeki diğer devletlere Medine'de güçlü bir yönetim bulunduğunu gösteren önemli bir harekât niteliği taşıyordu.³⁰

Mekke'nin fethi, Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin İslâm'a girmesi ve Tebük seferinin peşinden İslâm'ın yayılışı daha da hızlandı. Arap kabileleri İslâm'a girmek için âdeta birbiriyle yarışıyorlardı. Söz konusu kabile heyetleri en yoğun olarak hicretin 9. yılında geldiği için bu yıla "Heyetler Yılı" adı

³⁰ Ahmet Özel, "Muhammed", *DİA*, XXX, 436.

verilmiştir. Bu gelişme Nasr sûresinde şöyle tasvir edilmiştir: *“Allah’ın yardımını ve fetih geldiği, insanların dalga dalga Allah’ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabb’ini överek tesbih et. Ondan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.”*³¹

Hicretin dokuzuncu yılında hac ibadeti farz kılınmıştı. Ancak Hz. Peygamber, henüz İslâm’a girmeyen müşriklerin de hacca geleceğini ve bazılarının, âdetleri olduğu üzere, Kâ’be’yi çıplak tavaf edeceğini bildiğinden bu yıl bizzat hacca gitmemiş ve Hz. Ebû Bekir’i hac emiri olarak görevlendirmişti. Hz. Ebû Bekir’in 300 hacı adayıyla birlikte Medine’den ayrılışından bir süre sonra, müşriklere ültimatome özelliği taşıyan Tevbe sûresinin ilk yirmi sekiz âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu ültimatome hac esnasında müşriklere açıklamak üzere Hz. Ali’yi görevlendirdi. Hz. Ali’nin açıkladığı ültimatomla, bundan sonra müşriklerin hacca gelmeleri yasaklandı. Yapılan anlaşmaların süresi dolana kadar İslâm’ı kabul etmeyen kabilelerin can güvenliğinin ortadan kalkacağı bildirildi. Bu ültimatome etkisini gösterdi. Başta itiraz edenler olmakla birlikte, dört ay beklemeye gerek duymaksızın müşrik kabilelerin tamamı Müslüman oldu. Hicretin onuncu yılı girdiğinde İslâm dîni tüm yarımadaya hakim duruma gelmişti. Hz. Peygamber çeşitli bölgelerin yönetimi için genellikle kendi kabilelerinden seçkin kimseleri görevlendirdi. Kettânî yönetim, yargı ve vergi tahsili vazifelerine tayin edilen kırk altı kişinin adını zikretmektedir. Muhammed Yâsîn Mazhar Sıddîkî ise, vali olarak otuz iki kişi, merkezî âmil (vergi toplayan) sıfatıyla otuz dokuz ve mahallî âmil olarak yirmi sekiz kişiyi ve görev yerlerini yazmaktadır.³²

Hz. Peygamber, aynı yıl içinde ilk ve son hacı olan veda haccını yaptı. Hac sırasında Arefe günü Arafat’ta 140.000 civarındaki topluluğa İslâm dîninin temel prensiplerini özet bir şekilde sunan Vedâ Hutbesi’ni okudu. Bu hutbesinde, insan hayatının, malının ve namusunun mukaddes ve dokunulmaz olduğunu beyan etti; can, mal ve ırz emniyetinin önemini açıkladı. Toplum düzenini bozan, can, mal ve ırz emniyetini ortadan kaldıran Câhiliyye

³¹ Nasr sûresi 110/1-3.

³² Ahmet Özel, “Muhammed”, *DİA*, XXX, 434.

devrinin içki, kumar, faiz ve kan davası gibi bütün kötü âdetlerinin kaldırıldığını bir kere daha ilân etti. İnsanların insan olma açısından eşit olduklarını, bütün insanların Hz. Âdem'den, onun ise topraktan yaratıldığını hatırlattı. Mü'minlerin kardeş olduğunu; erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları bulunduğunu vurgulamak sûretiyle toplumda dirlik ve düzeni sağlayan üstün değerleri dile getirdi. Veda hutbesinin ardından dinin kemale erip tamamlandığını ve Allah'ın rızasına uygun düşen dinin İslâm olduğunu bildiren âyet nâzil oldu.³³ Hz. Peygamber, Vedâ haccından döndükten sonra hicretin onbirinci yılı Safer ayının son günlerinde rahatsızlandı ve on üç gün süren hastalığının ardından refik-i a'lâyâ (en yüce dost) sözlerini tekrar ederek ruhunu teslim etti. Salâtü selâm onun, yakınlarının, ashabının ve yolunda gidenlerin üzerine olsun!

Vefatına yaklaşık bir yıl kala Arabistan'daki putlara tapmakta olan kabilelerin büyük kısmı İslâmiyet'i kabul etmiş, çevredeki bazı Arap, yahudi ve Hıristiyan toplulukları ile antlaşmalar yapılmış ve onun yönetiminde geniş bir siyasî birlik oluşmuştu. Rasûl-i Ekrem'in liderliğinde Arap Yarımadası'ndaki siyasî yapı on yıl içinde değişmiş, Hz. Peygamber, ahlâk ve adalet bakımından bir çürüme içinde bulunan Arap toplumundaki dinî ve içtimaî anlayış ve kurumlara karşı başlatmış olduğu büyük mücadeleyi, kısa bir sürede başarıyla tamamlamış, yeni bir ahlâkî ve sosyal düzen kurmaya muvaffak olmuştu. Netice olarak, Hz. Peygamber, insanlık tarihinin en büyük inkılâbını gerçekleştirdi. Koyu bir cehaletin karanlığına bürünmüş, kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan, her şeyi onlardan bekleyen ve büyük bir ahlâkî çöküntü yaşayan Arap toplumunu, 23 yıl gibi kısa bir süre içinde İslâm dîninin nurlu aydınlığına çıkarmayı başarmış, kabileler şeklinde yaşayan Arapları ilk defa bir millet hâline getirerek insanlık için en yüksek medeniyeti tesis etmişti. Kabile düşmanlıklarını, sosyal adaletsizlikleri ve doğuştan var olduğu kabul edilen üstünlük kavramını ortadan kaldırmış; fertleri birbirinden ayıran engelleri yıkıp, onların yerine kardeşlik, dayanışma ve sevgi esasına dayanan bir toplum meydana getirmişti.

³³ el-Mâide 5/3.

Bu medeniyeti, insan cesetleri üzerine değil, sevgi ve kardeşlik esasını üzerine kurmuştu. Hz. Peygamber, insan ve mal kaybının asgari olması için büyük bir gayret gösteriyordu. Harekâtlarda silâhli çatışma olmaması için özel tedbirler alır, anlaşmazlığı savaş yapmadan çözmeye çalışırdı. Fiilen çatışmaya katılmayan çocuk, kadın ve yaşlı kimselerin öldürülmesini, hıyanette bulunulmasını ve ahde vefasızlık gösterilmesini yasaklamıştı. Onun takip ettiği bu siyaset beklenen sonucu vermiş, Arap Yarımadası'nda İslâm hâkimiyetinin sağlandığı on yıl içinde Rasûl-i Ekrem'in katıldığı dokuz savaşta, şehit olan arkadaşlarıyla öldürülen düşman askerlerinin toplam sayısı 400'e dahi ulaşmıyordu.³⁴

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, 21.